

Posudek na habilitační práci předloženou na Filozofické fakultě MU v Brně

Autor: Samuel Bidaud

Název: *Études de linguistique théorique et romane*

Vydáno: Éditions et presses universitaires de Reims, 2016

Rozsah: 213 stran

S. Bidaud předkládá jako habilitační spis soubor šesti studií, který vyšel v roce 2016 pod názvem *Études de linguistique théorique et romane* v nakladatelství *Éditions et presses universitaires de Reims*. Tři z těchto studií nebyly v době vydání souboru publikovány, tři další pak již předtím vydány byly, v různých odborných časopisech.

Jde o studie tematicky heterogenní, ovšem u všech lze nalézt společné jmenovatele. Zaprvé materiálově: předmětem analýz jsou vždy románské jazyky (francouzština, portugalská, španělština, italština), ať už ve vzájemném kontrastu, tak i samostatně. Druhým jednotícím rámcem jsou teorie francouzského lingvisty G. Guillauma, známé pod označením psychomechanika jazyka. A konečně třetím rysem, či lépe řečeno teoreticko-metodologickým postojem, který je zřetelný napříč všemi šesti studiemi, je řešení vztahu mezi signifiantem a signifié, které zakládá v naší lingvistické tradici méně známé přístupy jako je tzv. fonosymbolismus či kognematika.

Dodejme, že studie S. Bidauda, a platí to opět o všech šesti studiích zároveň, mají spíše interpretační či chceme-li explikativní charakter. Autor neobjevuje nové úzy či funkce zkoumaných románských morfémů/lexémů, nýbrž fungování již popsané a zachycené v souhrnných gramatikách jednotlivých jazyků interpretuje v intencích výše zmíněných přístupů – psychomechaniky, fonosymbolismu a (v menší míře) kognematiky. Cílem autora je tak především ukázat relevanci těchto přístupů a jejich explikativní sílu. Je příznačné, že tyto přístupy nenalezly širšího uplatnění mimo Francii a frankofonní lingvistiku; Bidaudova kniha sice vyšla před pěti lety ve Francii, ale i tak lze kvitovat, že se na českých romanistických pracovištích tyto originální a svébytné teorie (to platí především o psychomechanice) rozvíjejí.

První kapitola Bidaudovy práce se nazývá *Pour une linguistique opérative*. Už název sám naznačuje hlavní účel textu: na základě analýz konkrétních jazykových jevů plédovat pro „operativní lingvistiku“. Autor se postupně zabývá různými jevy: systémem osobních zájmen, příslovci místa a demonstrativy, vztaznými a tázacími zájmeny, morfémy *tous*, *quelqu'un*, *chacun*, vybranými předložkami, oznamovací a tázací větou, modalitou, slovesy vnímání,

pomocnými a polopomocnými slovesy, verbotemporálním systémem (čas, aspekt) a konečně i lexikální sémantikou. Příklady uvádí především z francouzštiny, pro potřeby výkladu si vypomáhá srovnáním s dalšími románskými jazyky, především italštinou a španělštinou. Jak vidíme z výčtu analyzovaných jazykových jevů, záběr je velmi široký. To ovšem odpovídá zaměření textu. Autor se snaží ukázat, že hlavní princip guillaumovské lingvistiky, tedy tzv. operativní čas (*temps opératif*), umožňuje zajímavě a vědecky koherentně vysvětlit všechny zmíněné jevy. Teno základní princip spočívá v tom, že forma a význam jsou nazírány jako pohyby myslí, které se uskutečňují ve velice krátkém, ale přesto reálném čase; úkolem lingvisty je popisovat jednotlivé etapy tohoto dynamického procesu. U G. Guillaumea jde o dva základní pohyby: nejprve od obecného k jedinečnému a následně od jedinečného k obecnému, přičemž ono druhé „obecné“ není stejné povahy jako obecné výchozí. Pohyby jsou modelovány jako tzv. binární tenzor (*tenseur binaire*), v dalších rozšířeních Guillaumeovy teorie bylo zavedeno tzv. trimorfní schéma, které zachycuje jakousi meziétapu v procesu onoho dvojího napětí (typicky v přechodu od směru obecné – jedinečné do směru jedinečné – obecné). Nebudu zde rozporovat přínos guillaumovské interpretace uvedených jevů – francouzská lingvistika tyto rámce přijímá, i když už výrazněji nerozvíjí. Z mého pohledu jde o konsistentní kognitivní teorii, která se snaží jazykové dění vysvětlit pomocí malého počtu relativně jednoduchých principů. Demontrace, které předvádí S. Bidaud, jsou v tomto ohledu přesvědčivé. Přesto se však jeví, že mnohé nuance zůstávají stranou, nabízí se tedy otázka dosahu explikativní síly guillaumovské lingvistiky. Uvedu zde dva příklady. Na str. 25 modeluje S. Bidaud vztah mezi neurčitým členem *un*, demonstrativem *ce* a určitým členem *le* ve francouzštině pomocí trimorfního schématu. Zdá se ale, že v úvahu bere pouze deiktické úzy demonstrativa *ce*. Je však nasnadě, že francouzské demonstrativum má i úzus anaforický, jakým způsobem by se tento úzus včlenil do trimorfního modelu? Podobně lze vznést otázky i k analýze strukturně-sémantických vztahů. V příkladech, které autor uvádí (str. 63, str. 64), lze sémickou konfiguraci jednotlivých lexémů modelovat na stupnici obecné – univerzální. Ovšem nemusí tomu tak být vždy; stačí připomenout známou Pottierovu analýzu sémantického pole „objektů určených k sezení“. Zde bychom těžko určovali škálu obecnosti např. v případě sémů: *avec dossier* (s opěradlem) a *avec bras* (s opěrkami pro ruce). I v případě analýz aspektu se zdá, že jde především o ukázkou možnosti modelovat základní aspektuální hodnoty pomocí binárního tensoru, stranou však zůstávají nuance povahovědějové či lexikálně-aspektové.

Druhá obsáhlejší studie má název *Sur la linguistique du signifiant*. Pod tento obecný termín zahrnuje kolega Bidaud guillaumovskou teorii „*signifié de puissance*“, fonosymbolismus a tzv. kognematiku. *Signifié de puissance* je dobře známým principem

lingvistiky G. Guillaumea. Postuluje existenci jen jednoho označovaného pro jedno gramatické označující, týká se tedy speciálně gramatických morfémů. Tento *signifié de puissance* je jednotný a invariantní a jako takový náleží do sféry jazyka (ve smyslu saussurovského *langue*), mnohost významových efektů je pak záležitostí diskurzu, v němž je tento *signifié de puissance* aktualizován. Psychomechanický charakter *signifié de puissance* vyvstává právě v diskurzu – jednotlivé významové efekty odpovídají různým etapám psychomechanického kinetismu (viz výše k *temps opératif*). Teorie je demonstrována příkladem imperfekta (převzato z Monneret, 2003). Autorovým inovativním počinem je to, že k tomuto guillamovskému přístupu přibližuje i teorii tzv. kognémů, jejímž autorem je francouzský lingvista Daniel Bottineau. Kognémy jsou submorfematické jednotky, které orientují význam morfému, v němž se vyskytují – příkladem jsou např. kognémy *th* a *wh* v angličtině (*th* orientuje směrem k „přítomnost v paměti“, *wh* směrem k „neznámu“), v podobném duchu interpretuje S. Bidaud prvek *l* v románských jazycích (zájmenných a determinativních morfémech), který má orientaci anaforickou. Třetí z principů, fonosymbolismus, postuluje možnost (relativně) pravidelné motivace ve směru foném – význam. Např. spojení fonémů *je* [ʒə] díky své spíše dovnitř orientované artikulaci symbolizuje „mluvčího“, a to v kontrastu s *tu* [ty], které je artikulováno více vnějškově a symbolizuje adresáta. S. Bidaud si je vědom omezeného dosahu těchto principů, nicméně uvádí relativně přesvědčivá data, která dokládají, že v některých případech může tento fonosymbolismus skutečně fungovat – např. v případě deminutiv a augmenativ ve španělštině (/i/ vs /a/). Na základě argumentů, které uvádí, navrhuje S. Bidaud všechny tyto zmíněné principy zahrnout pod *linguistique du signifiant*, jakožto principy v lecčems příbuzné. Jeví se mi však, že je zde jeden důležitý a podstatný rozdíl: Guillaumeův *signifié de puissance* je záležitostí jazykového systému, kdežto jevy spojené s kognémy a fonosymbolikou i přes jisté pravidelnosti systémový charakter nemají: *l* se ve francouzštině nelimituje jen na anaforické morfémy stejně tak *a* ve španělštině neznačí systematicky augmentativnost. Celkově lze říci, že kapitola se pohybuje na obecné rovině a slouží jako základní představení ve Francii více či méně rozšířených teorií.

Další kapitola knihy se věnuje neapolskému označujícímu /ka/ v neapolském dialektu, které odpovídá dvěma morfémům *ca* a *ccà* v písemné podobě odlišeným. Autor se nejprve věnuje morfému *ca*, přičemž aplikuje psychomechanický model na uchopení jeho polyfunkčnosti - kinetismus směřující od obecného k jedinečnému tak obsahuje tři fáze: koordinační spojka, subordinační spojka a vztažné zájmeno. Morfém *ccà* pak funguje jako místní adverbium v rámci tripartitního systému založeného na osobě (*já / ty / ne-já* i *ne-ty*), které situuje do sféry mluvčího (tedy je napojeno na *já*), další dvě zájmena *lloco* a *llà* odpovídají

zbylým dvěma instancím tripartitního systému, který autor opět modeluje pomocí guillaumovských schémat. Na závěr článku se S. Bidaud snaží nalézt společné body mezi /ka/ spojovacím a /ka/ adverbialním. Nachází je v principu subordinace, neboť i adverbialní /ka/ subordinuje – podržuje prostor mluvčímu. To je pro S. Bidauda důvodem, proč oba morfémy směřují k fonologické nerozlišenosti. Je obtížné určit, nakolik je tento princip vysvětlením *ad hoc* a nakolik je možné jej považovat za opravdový důvod homofonie.

Ve čtvrté studii se autor zabývá systémem demonstrativ ve francouzštině a v portugalštině. Pojímá tyto systémy v jejich morfologické bohatosti, přičemž na jejich fungování opět uplatňuje guillaumovská schémata. V sémantice demonstrativních zájmen tak nachází různé stupně obecnosti, podle nichž je pak řadí na vektory binárního tensoru.

Pátá studie Bidaudova souboru pojednává o tzv. subdukovaných adjektivech ve francouzštině a v italštině (*adjectifs subduits*). Analýzy se týkají přídavných jmen, jako jsou *grand* či *gros* ve francouzštině a *bello* v italštině. Tato adjektiva vykazují různé stupně obecnosti významu, S. Bidaud pro uchopení těchto vztahů opět užívá schémata guillaumovské lingvistiky. Z mého pohledu se jedná o nejzajímavější studii celého sborníku. Autor zde ukazuje, že sémantická subdukce adjektiv, zejména ve francouzštině, je velmi častým jevem, který souvisí s výrazně analytickým charakterem francouzštiny, jímž se odlišuje od ostatních románských jazyků, především španělštiny a portugalštiny. Ve francouzštině se tak úzus subdukovaných adjektiv (*petit, grand, gros*) stává prostředkem deminutivizace či augmentativizace, která se např. ve španělštině daleko častěji řeší sufixálně.

Poslední kapitola knihy je věnována fonosymbolismu /a/ ve španělských gramatických morfémech. S. Bidaud zde vychází z výzkumů D. Bottineau a S. Pagèse. Na příkladech týkajících se slovesných časů, adverbii, privativních prefixů, augmentativních sufixů či vybraných předložek, v nichž se vyskytuje foném /a/, se autor snaží ukázat, že vždy jde o tentýž kontext odloučení či zvětšení a že tyto sémantické hodnoty korelují s artikulačními vlastnostmi fonému /a/. Závěry formuluje s opatrností, je si vědom toho, že fonosymbolismus není jazykovědnou obcí přijímán vždy pozitivně, avšak tvrdí, že korelace fonému /a/ s morfémy vykazujícími danou sémantiku je natolik kvantitativně významná, že nemůže být náhodná. Osobně se domnívám, že určitá míra ikonicity v tomto ohledu v jazyce určitě existuje, ovšem je třeba postupovat velmi obezřetně a vyhnout se tomu, abychom princip fonosymbolismu, z důvodů přesvědčení o jeho relevanci, nehledali *ad hoc* i tam, kde není (což ovšem není případ této Bidaudovy studie).

Závěrem: kniha S. Bidauda, která se souborem studií dříve vydaných i nevydaných, má svou hodnotu po stránce teoretické. S. Bidaud propaguje rámec guillaumovské lingvistiky a

zároveň představuje i méně známé přístupy vyvíjené v rámci francouzské jazykovědy, jako je kognematika či fonosymbolismus. Autor prokazuje schopnost argumentace pro své teoreticko-metodologické postoje. Po stylistické a formální stránce práce odpovídá současným standardům. Předložený soubor studií tak splňuje požadavky kladené na úroveň habilitačních prací v oboru obecná a diachronní lingvistika. Doporučuji ji k dalšímu řízení.

V Českých Budějovicích dne 27. 9. 2021

doc. PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D.